

Тілікіна Н. В.

АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНОГО ТА ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ РОБОЧОЇ СИЛИ

У статті здійснено аналіз інституційного та законодавчого забезпечення територіальної мобільності робочої сили. Виділено формальні та неформальні інститути, які залучають громадян до міграційних процесів, та вивчено функції цих інститутів. Зроблено спробу класифікації інститутів, що сприяють трудовим переміщенням населення. Досліджено механізми регулювання міграційних процесів з боку місцевих, регіональних і державних органів влади. Виявлено, що в Україні вільному пересуванню трудових ресурсів заважає система невирішених питань в інституті прописки (реєстрації), інституті права, інституті освіти, а також нерозвиненість ринку житла.

Ключові слова: територіальна мобільність робочої сили, трудова міграція, інституційне забезпечення, формальні інститути, неформальні інститути, інститути права, інститути ринку праці, інститути міграційних мереж.

1. Вступ

Держава як система інститутів має формувати та безпосередньо впливати на процес територіальної мобільності робочої сили. Регулювання територіальної мобільності робочої сили багато в чому визначається її інституційним забезпеченням, що являє собою систему правил, принципів, норм, установ і механізмів, які забезпечують розвиток даного процесу на ринку праці регіонів та країни в цілому. Державне регулювання територіальної мобільності робочої сили в сучасних українських реаліях характеризується фрагментарністю, ресурсною незабезпеченістю та не дає очікуваних результатів, тому гостро постає питання аналізу інституційного забезпечення територіальної мобільності робочої сили та визначення функцій інститутів та їхня класифікації в системі державного регулювання.

2. Об'єкт дослідження та його технологічний аудит

Об'єктом дослідження є система функціонування формальних і неформальних соціальних інститутів, які виникли у суспільстві, формують поведінку людини та впливають на територіальну мобільність робочої сили.

3. Мета та задачі дослідження

Метою даної роботи є аналіз інституційного та законодавчого забезпечення територіальної мобільності робочої сили та класифікація інститутів, що сприяють трудовим переміщенням населення.

Для досягнення сформульованої мети дослідження необхідно вирішити такі завдання:

1. Проаналізувати концептуальні підходи щодо визначення поняття «інститут».
2. Систематизувати соціальні інститути, які беруть участь у формуванні настанов населення на здійснення

територіальної мобільності робочої сили, та визначити їхні функції.

3. Розробити класифікацію інститутів забезпечення територіальної мобільності робочої сили.

4. Дослідити механізм регулювання міграційних процесів та визначити недоліки у системі інституційного та правового забезпечення територіальної мобільності робочої сили.

4. Аналіз літературних даних

В економічній науці в розвиток теорії інституціоналізму вагомий внесок зробили закордонні вчені [1–4]. Спробу класифікувати соціальні інститути та визначити їхні функції можна знайти в роботах українських вчених [5]. Вивченню інституційного середовища ринку праці присвячені праці багатьох зарубіжних науковців [6]. У деяких дослідженнях надано теоретичне обґрунтування процесів формування інфраструктури ринку праці та організаційні аспекти взаємодії цих структурних елементів [7].

Також варто виділи наукові розробки, присвячені дослідженню інституційного забезпечення функціонування ринку праці в Україні [8] та вивченню інститутів на ринку робочої сили у сільській місцевості [9]. Дехто з науковців наводить узагальнені підходи до класифікації інститутів ринку праці та розглядає функції цих інститутів в межах державно-управлінського впливу на систему трудового потенціалу країни [10].

Теоретичні засади формування й розвитку міграційного права України та його інститути розглядаються в вітчизняних та зарубіжних дослідженнях [11]. Аналіз особливостей міжнародно-правової регламентації міграційних процесів і відповідність законодавства України міжнародним та європейським стандартам щодо міграції розкрито в дослідженні українських вчених [12].

5. Матеріали та методи дослідження

Теоретично-методологічну основу дослідження склали сучасні наукові погляди щодо трактування поняття «інститут», складових цього поняття, класифікації інститутів та виокремлення їх функцій. У дослідженні використані праці вітчизняних і закордонних вчених в галузі сучасної економічної теорії і економічної соціології; фундаментальні монографічні роботи й дисертаційні дослідження, які присвячені ринку праці та мобільності робочої сили.

У процесі дослідження застосовувалися різні методи та прийоми аналізу: для узагальнення поняття «інститут» та уточнення понятійного апарату — логічне узагальнення та абстрагування; для аналізу та систематизації інститутів, які беруть участь у формуванні настанов населення на здійснення територіальної мобільності робочої сили — загальнонаукові принципи системного підходу; для розробки класифікації інститутів — метод аналогії; для дослідження механізму регулювання міграційними процесами та визначення недоліків у системі інституційного та правового забезпечення територіальної мобільності робочої сили — діалектичний метод; для виявлення позитивного і негативного ефекту від інституційного та законодавчого забезпечення територіальної мобільності робочої сили — SWOT-аналіз.

6. Результати досліджень

У сфері міграційної і соціальної політики інституціоналізм охоплює усі сфери життєдіяльності людини, тому дії держави у напрямку регулювання територіальної мобільності робочої сили потребують обґрунтування інституційного забезпечення цього процесу. Виходячи з цього, важливим є вивчення усіх аспектів функціонування інститутів, які виникли у суспільстві між людьми та формують поведінку людини.

В економічній теорії поняття «інститут» ввів американський вчений, який зазначав, що «інститути — це стійкі звичайні мислення, характерні для великої спільноти людей» [1]. Також поняття «інститут» трактують як «колективну дію з контролю, звільнення і розширення індивідуальної дії» та розглядають такі інститути, як держава, торговельне об'єднання, профспілка, сім'я та інші [2]. У літературі можна знайти трактування терміну «інститути» як «переважаючі й найбільш стандартизовані суспільні звички» [1]. Американський економіст визначає термін «інститути» як певні правила гри: «формальні правила й неформальні обмеження (загальновизнані норми поведінки, досягнуті угоди, внутрішні обмеження діяльності), а також певні характеристики примусових заходів до їх виконання» [3].

Таким чином, інститути — це будь-які державні або громадські об'єднання, що встановлюють правила та норми взаємодії між усіма суб'єктами системи життєдіяльності людини.

За рівнем формальності інститути класифікують на формальні та неформальні. До формальних інститутів відносять державні структури національного та регіонального рівня, для виконання функцій яких створюються спеціальні організації — інституції. Такі інституції виконують законодавчі, виконавчі, правоохоронні та соціально-забезпечувальні функції [1, 2]. Неформальні інститути — це комплекс неформальних правил та

норм, які виникли у суспільстві між людьми та не регулюються формальними законами. Такі інститути можна розглядати як наслідування знань, цінностей та інших чинників, які впливають та формують поведінку людини [1].

В умовах постійних трансформацій економіки формальні інститути зазвичай перебувають під впливом модифікацій і постійних змін, що характерні не тільки для організацій, які забезпечують регулювання територіальної мобільності робочої сили, але й для нормативно-законодавчої бази. Проте неформальні інститути зберігають свою основу, встановлюючи норми і функції для формальних інститутів.

Розглядають три рівні структури інститутів, розподіляючи їх за значенням у життєдіяльності суспільства [1]:

- 1) мова, етика, релігія, сім'я, гроші, власність;
- 2) соціальні умови, звичай, традиції, правові норми, внутрішні правила організації, контракти, конституції, суспільні устрої;
- 3) ієрархія, асоціації, фірми, професійні спілки, організації підприємців, уряди, адміністративні апарати, міжнародні організації та угоди.

Крім того, інститути включають увесь спектр соціальних відносин, та їх можна розділити на [13]:

- 1) владно-організаційні (інститути державної влади, інститут місцевого самоврядування);
- 2) базисно-господарські та функціонально-економічні (інститут власності, інститут підприємництва, інститут грошей, фінансово-кредитний інститут, інститут ціноутворення);
- 3) господарсько-асоціативні (домогосподарство, фірма, держава);
- 4) асоціативно-соціальні (партії, профспілки, суспільні об'єднання, громадські організації).

Також у наукових розробках виділяють «інститут власності», «інститут грошей», «фінансові інститути» та інші, поряд з «інститутом сім'ї», «інститутом армії», «інститутом науки» тощо [5].

Таким чином, можна сформулювати певну класифікацію інститутів, які забезпечують регулювання територіальної мобільності робочої сили (рис. 1). Проте така класифікація є не вичерпною і може бути змінена або доповнена будь-яким інститутом чи комплексом таких.

До *формальних інститутів* забезпечення територіальної мобільності робочої сили будемо відносити інститути права (нормативно-правова база, громадянство, реєстрація), інститути ринку праці, інститути соціального забезпечення (освіта, медицина, ринок житла), інститути масових комунікацій.

Інститути права є основними суб'єктами регулювання територіальної мобільності робочої сили, які виконують законодавчу, регулюючу та контролюючу функції цього процесу, забезпечують правове становище іноземних громадян на території України та українських громадян за її межами. Серед них виокремлюють: інститут нормативно-правових актів і законів, інститут громадянства, інститут реєстрації (прописки).

Діяльність інститутів права постійно піддається модифікації, що більшою мірою властиве *інституту нормативно-правових актів і законів*. З метою регулювання міграційних процесів у 1992–1996 р.р. в Україні було створено низку державних органів: Державний комітет у справах охорони державного кордону України (нині — Адміністрація Державної прикордонної служби України),

Державний комітет України у справах національностей і міграції (нині — Департамент у справах релігій і національностей Міністерства культури України), а також напрацьована відповідна нормально-правова база з питань міграції.

України «Про імміграцію», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «Про громадянство» та інші

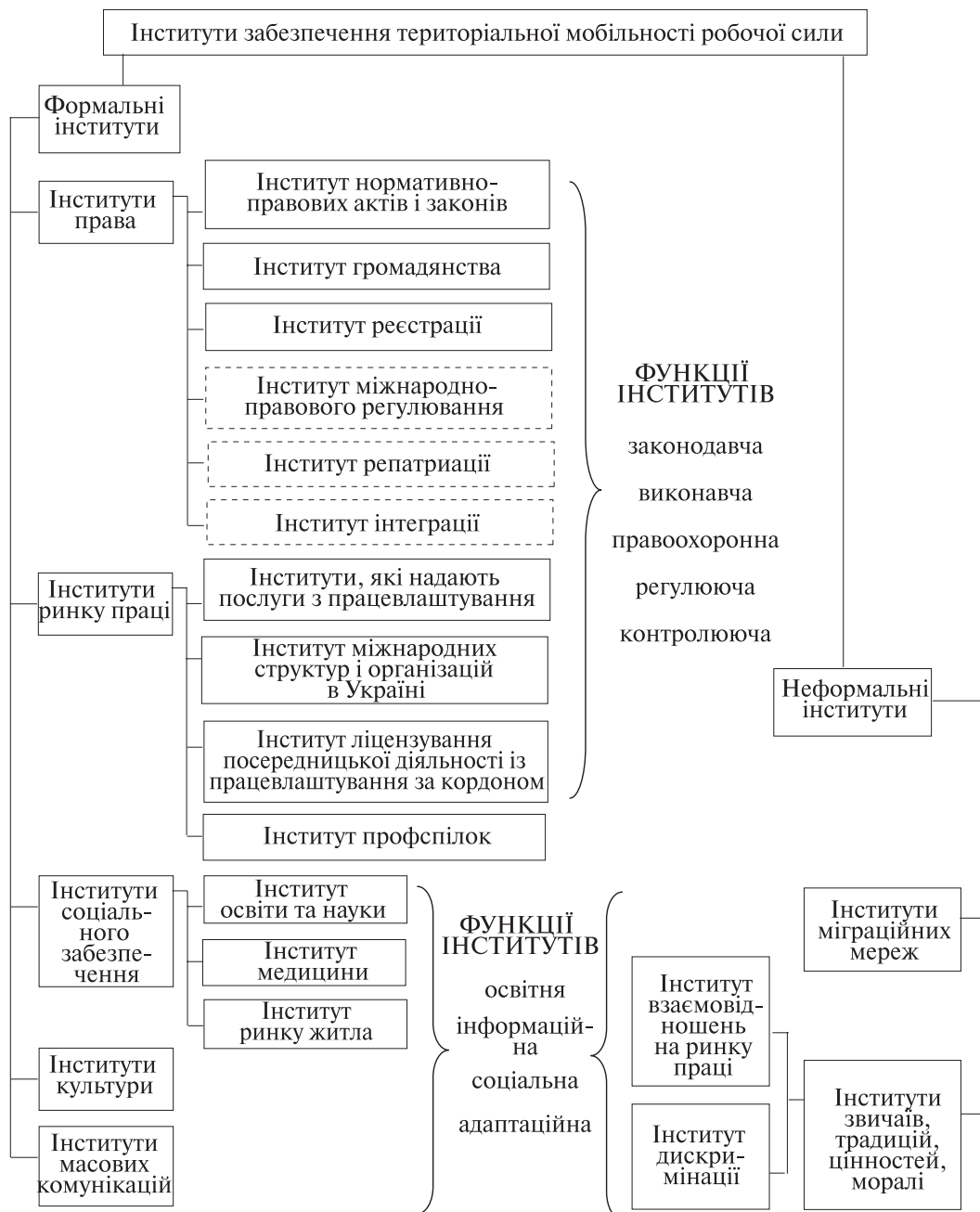

Рис. 1. Класифікація інститутів забезпечення територіальної мобільності робочої сили. Примітка: розроблено автором

До одного з основних регуляторних органів зовнішньої трудової міграції можна віднести Міністерство соціальної політики України, основними завданнями якого є забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, сприяння міжрегіональному перерозподілу робочої сили.

В Україні міграційні процеси регулюються Конституцією України та низкою законів, серед яких: Закони

нормативно-правові акти. Анексія Криму та воєнні дії на Сході України спровокували прийняття нових законодавчих актів, до яких належить Закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Основи розвитку галузі трудового права втілені в чинному законодавстві, зокрема, в Кодексі законів про працю України, Законах України «Про зайнятість

населення», «Про охорону праці», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про колективні договори і угоди», Указах Президента України «Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів» та розпорядженнях. Щодо молодого покоління, то механізми сприяння зайнятості та їх трудові права закріплені у Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 р.р. [14]. До регулюючого органу у сфері молодіжної політики відноситься Міністерство молоді та спорту України.

Одним з найважливіших правових інститутів України є *інститут громадянства*, який являє собою самостійний інститут. Законодавство про українське громадянство втілене в Законі України «Про громадянство України». Норми законодавства, що регулюють питання громадянства України, включають положення міжнародних документів із питань громадянства та позитивний досвід законодавчого регулювання з цих питань в інших державах. Норми інституту громадянства можна виокремити в певні групи, які створюють такі субінститути:

- 1) належність до громадянства;
- 2) набуття громадянства;
- 3) припинення громадянства [15].

Інститут реєстрації. 14 листопада 2001 р. Конституційним Судом України було прийнято рішення про скасування інституту прописки, проте відповідний закон був прийнятий лише через два роки (Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»), яким була введена реєстрація за місцем проживання або місцем перебування. Але прийняття цього закону не змінило старої системи прописки та залишилися певні невідповідності у законі та реальній ситуації [12]. Цей інститут залишився штучним обмежувачем вільного пересування в багатьох суб'єктах країни та зниженням територіальної мобільності людини. Але він має і позитивні ознаки: інститут реєстрації забезпечує стабільність цивільно-правового обліку та захист прав фізичної особи.

Виділяють також інститути, які ще досі перебувають на стадії формування: інститут міжнародно-правового регулювання міграційних потоків, інститут репатріації та інститут інтеграції/асиміляції [12].

Інститут міжнародно-правового регулювання міграційних потоків. З метою приведення діючого міграційного законодавства України у відповідність до європейських та міжнародних стандартів Україною ратифіковано цілу низку міжнародних угод: Європейську Конвенцію про захист прав людини та основних свобод (1997 р.); Конвенцію про статус біженців та Протокол щодо статусу біженців (2002 р.); Європейську Конвенцію про правовий статус трудящих-мігрантів (2007 р.), а також низку документів Міжнародної організації праці. Також Україна виступила стороною 12 двосторонніх угод про працевлаштування громадян (з урядами Республіки Польща, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Російської Федерації, Республіки Білорусь та іншими країнами) [16].

Інститут репатріації в українському законодавстві містить норми, що регулюють повернення на Батьківщину осіб, що раніше проживали на території України, до яких було застосовано репресійні дії та примусові

переміщення за межі України (вислання, заслання тощо). Порядок дій та норми цього інституту регулюються Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», Постановою Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» та іншими нормативно-правовими актами [11].

Інститут інтеграції та асиміляції здійснює інтеграція мігрантів або переміщених осіб в українське суспільство. Правовою основою інституту інтеграції та асиміляції виступають двосторонні Угоди між Україною та урядами інших країн. Крім того, деякі положення щодо інтеграції мігрантів і переміщених осіб містяться, зокрема, у законах України «Про національні меншини в Україні», «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про об'єднання громадян» та інших законодавчих актах.

Одним із напрямів в галузі забезпечення територіальної мобільності робочої сили є система *інститутів ринку праці*. До основних інститутів ринку праці відносять «державні органи управління ринком праці країни національного, регіонального та місцевого рівнів; недержавні заклади сприяння зайнятості; кадрові та профспілкові служби господарюючих суб'єктів країни; організації роботодавців; громадські організації» [17]. Зокрема, виокремлюють інститути ринку праці, які забезпечують адекватність попиту і пропозицій людського капіталу: освіта, біржі праці, центри зайнятості, система підготовки та перепідготовки кадрів, фонди зайнятості, кадрові системи фірм і підприємств, міграційні центри [7].

Діяльність інститутів ринку праці полягає в розвитку та вдосконаленні інфраструктури ринку праці, організації економічних і правових заходів щодо забезпечення трудової зайнятості населення, надання правової підтримки, професійної підготовки й соціального захисту. Таку діяльність в Україні здійснює низка державних і недержавних інститутів, таких як: Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин; Державна міграційна служба України; Міністерство соціальної політики; Пенсійний фонд України та інші відомства, які забезпечують і контролюють перерозподіл робочої сили в Україні та за її межами.

Законодавчі норми щодо забезпечення зайнятості та працевлаштування втілені у Кодексі законів про працю України (зі змінами та доповненнями), Законі України «Про зайнятість населення», Постановах Кабінету Міністрів України, а також у колективних договорах і угодах, трудових договорах (контрактах). Що стосується трудової міграції, то Кодекс законів про працю України її не регулює. Ці трудові відносини регулюються законами України «Про міжнародне приватне право», «Про зовнішню трудову міграцію», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», «Про прикордонний контроль». Й ще одним з механізмів регулювання процесу територіальної мобільності робочої сили є укладання міждержавних, міжурядових договорів та приєднання до міжнародних документів.

Серед основних інститутів ринку праці виділяють *інститути*, які забезпечують мобільність робочої сили на ринку праці та надають послуги з працевлаштування. До них відносяться установи та організації різних

форм власності та господарювання: центри зайнятості державної служби зайнятості, кадрові та рекрутингові агентства, відділи із працевлаштування студентів у навчальних закладах, різноманітні громадські організації, молодіжні центри праці (МЦП).

Основним органом інститутів надання послуг із працевлаштування є *Державна служба зайнятості України*. Вона є централізованою системою державних установ, діяльність якої спрямовується та координується Міністерством соціальної політики України [18]. Служба надає послуги у сфері зайнятості населення, трудової міграції та соціального захисту від безробіття. До Служби (окрім Центрального апарату — Державної служби зайнятості) входять обласні, районні, міжрайонні, міські, районні у містах центри зайнятості, центри професійно-технічної освіти та Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості [18].

Варто наголосити також на *молодіжних центрах (біржах) праці*, які вирішують питання працевлаштування молоді, забезпечують її зайнятість у вільний від навчання час, сприяють розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, займаються перепідготовкою та підвищенням кваліфікації молоді [19]. На даний час їхню роботу координує Міністерство молоді та спорту України.

Чималий вплив на регулювання територіальної мобільності робочої сили молоді здійснюють *відділи з працевлаштування студентів у навчальних закладах*, діяльність яких спрямована на створення умов для ефективної реалізації прав студентів і випускників на працю, забезпечення випускників першим робочим місцем, спрямування абітурієнтів на затребувані професії, підвищення конкурентоспроможності майбутніх випускників, можливості навчатися та проходити виробничу практику за кордоном.

Певною мірою питанням трудової зовнішньої міграції займається Департамент у справах релігій і національностей Міністерства культури України, Державна міграційна служба України, Міністерство закордонних справ України.

Інститут міжнародних структур і організацій в Україні. Питаннями формування і функціонування міжнародного ринку праці, розширення міждисциплінарних зв'язків з цієї проблематики займаються відповідні підрозділи Представництва Організації Об'єднаних Націй (ООН) в Україні, Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців в Україні, Білорусі та Молдові (УВКБ ООН) та низка інших організацій. Ці організації являють собою ієрархію концептуально-топологічних компонентів і організаційно-правових інститутів, що відповідають нормам міжнародного трудового законодавства і є основними системоутворюючими факторами у створенні умов вільної зовнішньої трудової міграції.

До того ж, регулювання територіальної мобільності робочої сили держава здійснює через розвиток *інституту ліцензування посередницької діяльності із працевлаштування за кордоном*. Ця діяльність здійснюється відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» та Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном». Органом ліцензування діяльності з посередництва у працевлаштуванні

за кордоном та контролем за дотриманням суб'єктами господарювання відповідних ліцензійних умов є Міністерство соціальної політики України.

Серед інститутів ринку праці можна виділити *інститут профспілок*. Професійна спілка (профспілка) — це добровільна неприбуткова громадська організація, яка об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання) [20]. Цей інститут регулює право на проведення страйків, вільне укладання колективних договорів, механізм тристоронніх угод між профспілками, роботодавцями і державою. Ці відносини закріплені у Законі України «Про колективні договори і угоди». Головними функція профспілок є захист прав та інтересів працівників у сфері праці та пов'язаних з працею відносин [21].

З метою розвитку й посилення процесів територіальної мобільності робочої сили потрібна активна участь *інститутів соціального забезпечення*, до них відносимо: інститут освіти та науки, інститут медицини, інститут інфраструктури ринку житла та інститут культури та виховання.

Інститут освіти та науки — це один із найдавніших і найважливіших інститут суспільства. Цей інститут можна розглядати як сукупність установ/осіб, які забезпечені певними матеріальними і технічними засобами, що виконують відповідні функції; так і систему правил, норм, стандартів поведінки учасників освітньої діяльності [22]. Інститут освіти та науки можна пов'язувати з функціями соціалізації особистості (передачі культури, знань, навичок індивіду), відтворення соціальної структури суспільства, соціальною мобільністю, комунікативністю. Він сприяє змінам та розвитку суспільства, забезпечує втілення у життя нових технологій та виступає як механізм контролю і регулювання соціальних відносин для створення однакових можливостей для територіальної мобільності робочої сили.

Виникнення *інституту медицини* пов'язане з соціальною потребою особистості в підтримці, збереженні та зміцненні її фізичного та психічного здоров'я, задля виконання своїх соціальних ролей у суспільстві. Його функція полягає в лікуванні, профілактиці, реабілітації, розробці нових методів лікування тощо. Цей соціальний інститут включає: установи (лікарні, санаторно-профілактичні заклади, аптеки, підприємства із виробництва лікувальних засобів та інструментарію, санітарно-гігієнічні заклади тощо), які задовольняють потреби суспільства через безкоштовну медичну допомогу, страхову медицину та платну медичну допомогу; медичних працівників, які задовольняють соціальні потреби, та їх підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації; сукупність норм і стандартів із забезпечення здоров'я та взаємовідносин між медичними працівниками та пацієнтами [23]. Цей інститут забезпечує ринок праці здоровою та активною робочою силою, схильною до територіальної мобільності.

Інститути (інфраструктури) ринку житла є невід'ємною складовою інституційного забезпечення територіальної мобільності робочої сили. Так, доступність і розвиненість ринку житла буде сприяти територіальним переміщенням людини, тоді як нерозвиненість цього ринку, навпаки, буде стримувати. З метою підвищення мобільності робочої сили необхідно розвивати іпотечні й орендні форми житлового забезпечення, сприяти

формуванню фонду соціального житла, який в Україні досі розвивається повільно. Крім того, для забезпечення житлом молодих громадян було створено Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, який реалізує програму пільгового довготривалого кредитування молодих сімей. Ця програма сприяє утворенню нових робочих місць, знижує соціальну напругу в суспільстві, проте у даний час не є досить успішною.

Інститути культури спрямовані на формування та поширення матеріальних і духовних цінностей, які забезпечують реалізацію потреб і соціальних інтересів людини. Культура як соціальний інститут реалізує свою діяльність через творчу функцію, функцію накопичення, збереження, передачі знань, вмінь, норм поведінки, ціннісно-нормативну функцію, комунікативну функцію, світоглядну функцію, адаптаційну функцію та функцію соціального контролю [24]. Ці функції сприяють процесу інтеграції людини у нове соціально-культурне середовище та активізують процес прийняття нових звичаїв, форм поведінки. Цей інститут поєднує у собі інститути дозвілля та відпочинку, які включають кіно-театри, бібліотеки, театри, клуби, музеї, виставкові зали, картинні галереї тощо.

Інститути масових комунікацій підвищують інформаційну культуру населення, зміцнюють норми суспільної моралі, впливають на формування цивілізаційної системи цінностей через значну кількість джерел до широкого кола громадян. Вплив цього інституту здійснюється через спеціальні засоби: телебачення, радіомовлення, друкарську продукцію, інтернет тощо. Інститути масових комунікацій, перш за все, виконують інформаційну функцію, а також освітню, соціальну та адаптаційну функції.

Отже, територіальна мобільність робочої сили має тісний зв'язок з поняттям формальних інститутів, а останні, в свою чергу, визначають межі взаємодії її суб'єктів.

Також значну роль у розвитку територіальної мобільності робочої сили здійснюють *неформальні інститути*. Ці інститути формують морально-етичні цінності, звичаї, переконання, табу, традиції, моральні та етичні норми, відображаючи загальний цивілізаційно-культурний рівень індивідів та суспільства в цілому. Серед основних неформальних інститутів можна виділити: інститути міграційних мереж та інститути звичаїв, традицій, цінностей, моралі. Ці інститути, на відміну від формальних, створювалися протягом багатьох років.

Інститут міграційних мереж впливає на трансформацію усіх інститутів територіальної мобільності робочої сили.

Міграційна мережа — це комплекс міжособистісних зв'язків, які існують між мігрантами та потенційними мігрантами в країнах призначення і походження. Такі зв'язки можуть підтримуватися родинними зв'язками, країною походження, дружбою [25], а також національно-культурними центрами або осередками, які допомагають мігрантам адаптуватися. Міграційна мережа є однією із форм соціального капіталу, яку мігрант використовує для доступу на міжнародний ринок праці [25]. Міграційна мережа сприяє підвищенню територіальної мобільності людини, а також знижує міграційні витрати та ризики міграційного руху.

Серед *інститутів звичаїв, традицій, цінностей, моралі* можна виділити: національні, релігійні, місцеві та сімейні

традиції; звички людей; інститут взаємовідношень на ринку праці; інститут дискримінації.

Інститут взаємовідношень на ринку праці — є одним з неформальних інститутів, який регулює відносини між роботодавцями і працівниками на неформальному рівні. У межах цього інституту встановлюються етичні норми та правила поведінки; неформальна зайнятість; неформальні домовленості щодо регулювання тривалості робочого часу; форми та обсяги виплати заробітної плати (тіньові схеми) [10].

У сучасних умовах ринку праці особливу увагу варто приділити *інституту дискримінації*, яка може відбуватися за національною, расовою, релігійною або статеву ознакою. На перший погляд, дискримінацію виявити важко, але вона проявляється при прийомі на роботу або звільненні, просуванні по службі, оплаті праці тощо. Досі при прийомі на роботу в будь-якій країні існує дискримінація жінок, яка виражається як у розмірі заробітної плати (заробітна плата жінок нижча, ніж у чоловіків), так і при прийомі на роботу (надають перевагу працівникам чоловічої статі). Також можна зустріти й дискримінацію за віком працівника, коли роботодавець воліє брати на роботу осіб віком не старше 40 років. Крім того, актуальною проблемою сучасної економіки є дискримінація молоді на ринку праці, які мають освіту, але не мають досвіду роботи за спеціальністю.

7. SWOT-аналіз результатів дослідження

Дослідження інституційного та законодавчого забезпечення територіальної мобільності робочої сили є основою для узгодження політики регулювання на національному та місцевому рівні, що сприятиме підвищенню готовності та здатності працівника до територіальної мобільності робочої сили.

В Україні взаємодія між формальними і неформальними інститутами в сфері міграційної політики та на ринку праці виявляється не дуже ефективною. Деякі формальні інститути обмежують територіальну мобільність робочої сили. Серед вагомих перешкод нерозвиненість та недоступність ринку житла для більшості населення, особливо у великих містах; невідповідність рівня освіти та структури підготовки фахівців до потреб і вимог ринку праці.

Сподіваємося, що запропонована в статті класифікація інституційного забезпечення територіальної мобільності робочої сили знайде своє застосування у сфері міграційної політики та у сфері управління трудовими ресурсами, а також дозволить вирішити питання неорганізованих форм міграційних переміщень та неефективного перерозподілу робочої сили на ринку праці.

Даний напрям дослідження може дати кращий результат, якщо формальні інститути, які регулюють територіальну мобільність робочої сили, будуть здійснювати механізми підтримки економічно активної частини населення, яке в даний час не має можливості реалізувати свій трудовий потенціал.

8. Висновки

У результаті аналізу концептуальних підходів щодо визначення поняття «інститут» було сформульовано, що інститути — це будь-які державні або громадські

об'єднання, що встановлюють правила та норми взаємодії між усіма суб'єктами системи життєдіяльності людини.

Вивчення та систематизація соціальних інститутів, які беруть участь у формуванні настанов населення на здійснення територіальної мобільності робочої сили, дозволило виділити формальні та неформальні інститути. До формальних інститутів забезпечення територіальної мобільності робочої сили відносяться інститути права (нормативно-правова база, громадянство, реєстрація), інститути ринку праці (інститути, які надають послуги з працевлаштування, інститут профспілок тощо), інститути соціального забезпечення (інститут освіти та науки, інститут медицини, інститут ринку житла), інститути масових комунікацій, інститут культури, а також інститут міжнародно-правового регулювання міграційних потоків, інститут репатріації та інститут інтеграції/асиміляції. Серед основних неформальних інститутів виділено інститути міграційних мереж та інститути звичаїв, традицій, цінностей, моралі.

Результатом систематизації інститутів, які беруть участь у формуванні настанов населення на здійснення територіальної мобільності робочої сили, стала спроба класифікації інститутів забезпечення територіальної мобільності робочої сили та визначення функції кожного з цих інститутів. Інститути права і інститути ринку праці переважно виконують законодавчу, виконавчу, правоохоронну регулюючу та контролюючу функції. Освітня, інформаційна, соціальна та адаптивна функції належать інститутам соціального забезпечення, інститутам культури, інститутам масових комунікацій, інститутам міграційних мереж та інститутам звичаїв, традицій, цінностей, моралі.

Дослідження механізму регулювання міграційних процесів дозволило визначити недоліки у системі інституційного та правового забезпечення територіальної мобільності робочої сили. Так, в Україні взаємодія між формальними і неформальними інститутами в сфері міграційної політики та на ринку праці виявляється не дуже ефективною. Переважно це стосується функціонування формальних інститутів, які обмежують територіальну мобільність робочої сили економічними, адміністративними та законодавчими обмеженнями. Це призводить до появи неорганізованих форм міграційних переміщень та перешкоджає вільному переміщенню та ефективному перерозподілу робочої сили на ринку праці.

Обґрунтована державна та регіональна політика із регулювання територіальної мобільності робочої сили має передбачати створення вищевказаних соціальних інститутів, які сприяють внутрішній та міжнародній міграції населення, а особливо молоді. Узгодження політики регулювання на національному рівні з політикою на місцевому рівні, що забезпечує найбільш взаємне задоволення інтересів і потреб працівників та роботодавців, буде сприяти підвищенню готовності та здатності працівника до територіальної мобільності робочої сили.

Література

1. Чухно, А. А. Інституціонально-інформаційна економіка [Текст]: підручник / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко; за ред. А. А. Чухно. — К.: Знання, 2010. — 688 с.
2. Ковбасюк, Ю. В. Державна служба [Текст]: підручник у 2 т. / под ред. Ю. В. Ковбасюк. — Одеса: НАДУ, 2012. — Т. 1. — 372 с.
3. Норт, Д. Институциональные изменения: рамки анализа [Текст] / Д. Норт // Вопросы экономики. — 1997. — № 3. — С. 6–17.
4. Бергер, П. Л. Що таке інституція? Випадок мови [Електронний ресурс] / П. Л. Бергер; пер. Ю. Яремко. — 2004. — Режим доступу: \www/URL: <http://www.jilviviv.ua/n3texts/berger.htm>
5. Базилевич, В. Д. Інституційна архітектура: філософія і методологія багатоаспектного дослідження [Текст] / В. Д. Базилевич, А. О. Маслов // Матеріали наукового симпозиуму «Інституційна архітектура та механізми економічного розвитку». — Х.: ХНУ, 2005. — С. 32–42.
6. Freeman, R. B. Labour market institutions [Electronic resource] / R. B. Freeman // Palgrave Macmillan. — 2008. — Available at: \www/URL: http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_L000006&edition=current&q=Labour%20market%20institutions&topicid=&result_number=1
7. Гук, Н. А. Інфраструктурні аспекти функціонування ринку праці та особливості трансформацій у системі цінностей його учасників в умовах побудови інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Н. А. Гук // Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — № 20.6. — С. 191–197. — Режим доступу: \www/URL: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2010/20_6/191_Guk_20_6.pdf
8. Бражко, О. В. Інституційне забезпечення функціонування ринку праці в Україні [Текст] / О. В. Бражко // Економіка і держава. Серія: Державне управління. — 2010. — № 1. — С. 79–81.
9. Алексеева, О. В. Інституції та інститути на ринку робочої сили на селі: теоретичний аспект [Текст] / О. В. Алексеева // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). — 2014. — № 3(27). — С. 23–28.
10. Мороз, В. Інститути ринку праці як об'єкт державно-управлінського впливу на трудовий потенціал країни [Текст] / В. Мороз // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. — 2013. — № 2. — С. 98–107.
11. Чехович, С. Б. Елементарний курс міграційного права України [Електронний ресурс]: конспект лекцій; навч. пос. / С. Б. Чехович. — К.: МАУП, 2004. — 216 с. — Режим доступу: \www/URL: http://topkatalog.at.ua/_ld/0/15_FnV.pdf
12. Гаврушко, Ю. Ф. Правове регулювання міграційних процесів на універсальному та євро регіональному рівнях [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Ю. Ф. Гаврушко. — К., 2005. — 16 с.
13. Мандибур, В. О. Інституційна архітектура власності та законодавчості її функціонування [Текст] / В. О. Мандибур // Матеріали наукового симпозиуму: «Інституційна архітектура та механізми економічного розвитку». — Х.: ХНУ, 2005. — С. 110–116.
14. Жданов, І. О. Національно-патріотичне виховання — державний пріоритет національної безпеки [Текст] / під ред. І. О. Жданов // Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року). — К., 2015. — 200 с.
15. Суржинський, М. І. Громадянство України як конституційно-правовий інститут [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М. І. Суржинський. — К., 2009. — 20 с.
16. Мілпраці: У боротьбі з нелегальною міграцією, у запобіганні торгівлі людьми мають об'єднатися державні органи, соціальні партнери, громадські організації [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України. — 8 листопада 2007. — Режим доступу: \www/URL: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=67783&cat_id=93560
17. Панюк, Т. П. Характеристика ринку праці в сучасних умовах [Текст] / Т. П. Панюк // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 6(108). — С. 204–208.
18. Про затвердження Положення про державну службу зайнятості [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства соціальної політики від 20.01.2015 № 41. — Режим доступу: \www/URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0141-15>
19. Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2001 № 40. — Режим доступу: \www/URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-2001-p>
20. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності [Електронний ресурс]: Закон Верховної Ради України від 15.09.1999 № 1045-XIV. — Режим доступу: \www/URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>

21. Гайдар, Е. Т. Экономика переходного периода. Очерки экономической политики посткоммунистической России (1991–1997) [Текст] / под. ред. Е. Т. Гайдара. — М.: Институт экономики переходного периода, 1998. — Г. 21. — 1114 с.
22. Дворецька, Г. В. Соціологія [Текст]: навч. пос. / Г. В. Дворецька. — К.: КНЕУ, 2002. — 472 с.
23. Решетников, А. В. Социология медицины (введение в научную дисциплину) [Текст]: руководство / А. В. Решетников. — М.: Медицина, 2002. — 976 с.
24. Матецкая, А. В. Социология культуры [Текст]: учеб. пос. / А. В. Матецкая. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. — 260 с.
25. Бычков, А. Г. Трансформация института миграции под воздействием миграционных сетей на примере миграционного потока Турция — Германия [Текст] / А. Г. Бычков // Современное искусство экономики. — 2012. — № 6. — С. 27–31.

АНАЛИЗ ИНСТИТУЦИОННОГО И ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ

В статье проведен анализ институционального и законодательного обеспечения территориальной мобильности рабочей силы. Выделены формальные и неформальные институты, которые привлекают граждан к миграционным процессам, а также изучены функции этих институтов. Сделана попытка

классификации институтов, способствующих трудовому перемещению населения. Исследованы механизмы регулирования миграционных процессов со стороны местных, региональных и государственных органов власти. Выявлено, что в Украине свободному передвижению трудовых ресурсов мешает система нерешенных вопросов в институте прописки (регистрации), институте права, институте образования, а также неразвитость рынка жилья.

Ключевые слова: территориальная мобильность рабочей силы, трудовая миграция, институциональное обеспечение, формальные институты, неформальные институты, институты права, институты рынка труда, институты миграционных сетей.

Тілікіна Наталія Валеріївна, заступник директора з наукової роботи, Державний інститут сімейної та молодіжної політики, Київ, Україна, e-mail: tilikina_natalia@ukr.net.

Тиликина Наталья Валериевна, заместитель директора по научной работе, Государственный институт семейной и молодежной политики, Киев, Украина.

Tilikina Natalia, State Institute for Family and Youth Policy, Kyiv, Ukraine, e-mail: tilikina_natalia@ukr.net

УДК 332.6

DOI: 10.15587/2312-8372.2016.74828

**Сидоренко В. Д.,
Малашевський М. А.,
Литвиненко Л. В.,
Тарнопольський Є. А.,
Паламар А. Ю.,
Новікова О. М.**

РОЗРАХУНОК КОМПЕНСАЦІЇ ПРИ ВІДЧУЖЕННІ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ДЛЯ СУСПІЛЬНИХ ПОТРЕБ НА ПРИКЛАДІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ВЕЛИКОЇ КІЛЬЦЕВОЇ ДОРОГИ КИЄВА

Визначено одна з форм компенсації при відчуженні земельних ділянок для суспільних потреб та, на прикладі, реконструкції Великої кільцевої автомобільної дороги навколо міста Києва, запропоновані альтернативи її впровадження. Проведений традиційний розрахунок рівноцінних земельних ділянок при обміні і використана вдосконалена формула розрахунку площ земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які обмінюються, з урахуванням відповідних чинників.

Ключові слова: компенсація, альтернативна ділянка, відчуження земельної ділянки, рівноцінний обмін, бал бонітету.

1. Вступ

Питання співвідношення прав конкретної особи та суспільних інтересів не втрачає своєї актуальності, і особливо гостро постає у випадках, коли з метою забезпечення публічних потреб, держава вдається до обмеження прав окремого індивіда. Адже Конституція України [1] та Земельний Кодекс [2] чітко закріпивши гарантії права приватної власності, зокрема і на земельну ділянку, водночас передбачили можливість відчуження об'єктів такого права для суспільних потреб.

Безумовно, при вилученні землі для суспільних потреб, виникають конфлікти між власниками та державою, так як постає питання, — чи кожен буде згоден віддати свою ділянку для таких потреб. Адже ця процедура руйнівним чином втручається в життя людей,

бо пов'язана із виселенням родин із їх рідних домівок, фермерів — з їх ланів, підприємців — з їх звичайного середовища. А тому компенсація покликана відшкодувати втрати громадян і має будуватися на принципах рівності та еквівалентності [3].

Окрім того, відчуження її на тих умовах, що пропонує держава для власника земельної ділянки не завжди є вигідним, особливо з огляду оцінювання вартості вилученого об'єкта, яке проводиться, як правило, органом, встановленим державою. Варто також відзначити, що з мотивів суспільної необхідності земельна ділянка не лише може примусово вилучатися з власності, а також може проводитися припинення права її оренди, що також породжує ряд питань цивільно-правового характеру.

Викуп земельної ділянки для суспільних потреб має здійснюватись у добровільному порядку на підставі